

TEOLOGIA HISTORII

zbawcze, jak i stwórcze; w ramach tej koncepcji akcentowany jest aspekt personalistyczny historii; w zależności od zasady, na której dana t.h. została oparta, kształtowane są zasadnicze ujęcia systematyczne: 1° opierające się na swego rodzaju mistyce lub fantazji z dowolnymi domieszkami danych filoz. i hist. (gnostycy, utopiści, egzystencjaliści), 2° wychodzące z próby podsumowania faktów zebranych za pomocą rozumu w celu ułożenia możliwie najobszerniejszego obrazu dziejów (J.B. → Bossuet, A.J. → Toynbee, R. Aron), 3° bazujące na podstawowych założeniach filoz. i teol. oraz ich konfrontacji z ograniczonym zakresem danych hist. (większość współcz. teologów historii).

Refleksja teol. nad historią wywodzi się z poszukiwania odpowiedzi na pytania o istotę rzeczywistości stworzonej w jej perspektywie dziejowej; pełnej odpowiedzi nie udzielają ani nauki hist., ani filozofia historii, zwł. jeśli chodzi o początek, koniec i sens dziejów, dlatego jest ona poszukiwana w Objawieniu, które rzuca nowe światło na ogląd całej rzeczywistości; t.h. polega na refleksji rozumu wspartego na świetle Objawienia nad rzeczywistością naturalną i nadprzyr.; dąży do skonstruowania całościowej i systematycznej wizji świata stworzonego w aspekcie rozwojowo-historycznym; wskazuje na chrześc., nadprzyr. i Boży sens dziejów uniwersalnych, który wynika z relacji świata i człowieka do Boga; historia nie tworzy się sama, lecz wywodzi ze źródła Bożego; t.h. łączy historię świętą i świecką w całość – są to te same dzieje mające 2 wektory; w świetle personalistycznej t.h. cała historyczna ludzkość stanowi jeden organiczny byt, a w historii uniwersalnej – podmiotowość zbiorową rodzącą się w historii przez działanie Boże, ale i własne; jest to podmiot zwanego procesu antropogenezy powsz.; jej centrum stanowią religie, a wśród nich Kościół kat. jako szczególne miejsce obecności Chrystusa; t.h. ukazuje, że przed osobą ludzką indywidualną i społ. stoi zadanie przeniesienia tego daru przez cały ciąg dziejów, aż po eschat. kres istnienia; oprócz człowieka istnieje jeszcze w historii działanie → szatana, który chce uniemożliwić ludziom harmonijną współpracę z Bogiem; t.h. wskazuje, że centr. punktem dziejów ludzkich jest → wydarzenie Jezusa Chrystusa; jednocześnie ukazuje Go jako sens i cel wszelkiej historii; tylko człowiek może je osiągnąć; szczególną rolę odgrywa Kościół, który uobecnia w Duchu Świętym nieustannie dzieło zbawcze Chrystusa; t.h. przez ukazanie rzeczywistości duchowej i zbawczej odkrywa także nowy sens rzeczywistości materialnej; materia nie jest celem sama w sobie, ale stanowi drogę do wieczności i pokazuje, że historia osiąga swój najwyższy sens w pełnym zjednoczeniu osobowym z Bogiem.

O. Cullmann, *Christus und die Zeit*, Zol 1946; H.U. von Balthasar, *Theologie der Geschichte*, Ei 1950 (*Teologia dziejów*, Kr 1996); E. Castelli, *I presupposti di una teologia della storia*, Mi 1952; J. Ratzinger, *Die Geschichtstheologie des heiligen Bonaventura*, Mn 1959 (*Świętego Bonawentury t.h.*, Lb 2010); A. Wachtel, *Beiträge zur Geschichtstheologie des Aurelius Augustinus*, Bo 1960; *Theology as History*, Z 1967; H.I. Marrou, *Théologie de l'histoire*, P 1968; Cz.S. Bartnik, *T.h. według Leona Wielkiego*, Lb 1972, 2001; tenże, *Chrystus jako sens historii*, Wr 1987; tenże, *Historia ludzka i Chrystus*, Ka 1987; B. Forte, *Teologia della storia*, Tn 1991; J.L. Illanes Maestre, *Historia y sentido*, Ma 1997; Cz.S. Bartnik, *Teologia historii*, Lb 1999; tenże, *Osoba i historia*, Lb 2001; J. Grzeszczak, *Joachim z Fiore. Średnio-wieczny przyczynek do teologii dziejów*, Pz 2006; M. Kowalczyk, *U początków t.h. w Polsce*, Lb 2008.

Mirosław Kowalczyk

TEOLOGIA LIBERALNA, nurt w chrześc. teologii, który akcentując → racjonalizm i → historyzm, szukał nauk. podstaw orędzia bibl. i ukształtowanej pod jego wpływem doktryny chrześc. (→ dogmat III, → dogmatów ewolucja I-II); poszukując empirycznych i racjonalnych podstaw → chrześcijaństwa oraz osobistej i wolnej świadomości wiary (→ doświadczenie religijne), odchodził od kośc. → ortodoksji; zapoczątkowany w → protestantyzmie pod koniec XVIII w., rozwijany w 1. poł. XIX w., w → katolicyzmie podjęty gł. po Soborze Wat. I; bywa utożsamiany z → liberalizmem (I, III) i → modernizmem (I); reakcją na t.l. po I wojnie świat. była m.in. teologia → dialektyczna.

I. W PROTESTANTYZMIE – T.I. w szerszym znaczeniu obejmuje całą protest. myśl teol., która w XIX w. (od czasów tzw. oświecenia) nie czuła się już sztywno związana z przekazanymi przez tradycję dogmatami chrześc.; uprawiali ją zwł. F.Ch. Baur, F. → Schleiermacher i D.F. → Strauss, gdyż starali się pogodzić wiarę chrześc. ze światopoglądem środowisk wykształconych; w wąskim znaczeniu stanowi nurt teologii, zapoczątkowany przez A. → Ritschla, który w rozważaniach hist. starał się dowieść, że jego dogmatyka ma charakter autentycznie chrześc. i prawdziwie luterkański; w tym celu zbadał na nowo źródła bibl.; chociaż dopuszczał ich krytykę, pozostał tradycyjnalistą; swój system teol. wyłożył w *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung* (I-III, Bo 1870-74), podkreślając, że dogmatyk musi zająć pozycję w obrębie zbiorowości kośc. i dzielić jej wiarę, gdyż tylko ta zbiorowość jest przedmiotem działania usprawiedliwiającego i pojednawczego; samo pojednanie rozumiał jako rzeczywistnienie ludzkiego ideału życiowego; jest ono wynikiem dzieła → usprawiedliwienia.

Trwałym elementem w t.l. była metoda hist.-kryt. badania tekstów ST i NT polegająca na traktowaniu tekstów nowotest. na równi z wszystkimi in. tekstami powstałymi w przeszłości; założywszy, że proces powstawania tekstów bibl. był taki sam, jak in. pism rel. i świeckich, uważano, że zastosowanie ogólnie znanych metod analizy i interpretacji pozwoli przemówić im najpełniej i najlepiej; jednocześnie pozwalało to zabezpieczyć przed atakami hist. podstawy wiary, czyli życie wewn. osoby Jezusa Chrystusa.

Od ok. 1890 rozwijał się kierunek hist.-rel., reprezentowany przez szkołę → historyczno-religijną (→ Formgeschichte), podkreślający związki chrześcijaństwa z ogólną historią religii, zwł. → hellenizmem i późnym → judaizmem; systematykiem tego kierunku był E. → Troeltsch, który problematykę hist. wiązał z metafizyką i wiarą chrześc.; zachowując dużą rezerwę wobec instytucji kośc., nie chciał oddzielać prawdy hist. od rel.; otwartym problemem pozostało zagadnienie wiecznej trwałości chrześcijaństwa, jak również nierozzerwalne powiązanie społeczności rel. i kultu rel. z osobą Jezusa.

Na pocz. XX w. w t.l. dominowała optymistyczna wiara w ducha i postęp historii; wyrażano przekonanie, że Boga i świat, religię i kulturę, wiarę i myślenie, sprawiedliwość Bożą i porządek ziemski, ołtarz i tron uda się zjednoczyć w naturalną, niemal niczym nie zakłóconą harmonię; nastroje te odzwierciedlały wykłady A. → Harnacka *Das Wesen des Christentums*, wygłoszone 1899-1900 do słuchaczy wszystkich fakultetów na uniw. w Berlinie; ukazał w nich dogmat chrześc. jako należący do przeszłości „produkt ducha greckiego na gruncie Ewangelii”.

Kres t.l. wyznaczało podpisanie 1914 m.in. przez Harnacka manifestu solidaryzującego się z polityką wojenną ces. Wilhelma II; nowy kierunek teologii, zrodzony po I wojnie świat., znany jako teologia → dialektyczna i związany gł. z nauką K. → Bartha szukał nowych inspiracji.

F. Kattenbusch, *Die deutsche evangelische Theologie seit Schleiermacher*, Gie 1926; H. Stephan, M. Schmidt, *Geschichte der deutschen evangelischen Theologie seit dem deutschen Idealismus*, B 1938, 1970³; K. Karski, *Teologia protestancka XX wieku*, Wwa 1971 (passim); H.J. Birkner, *Liberaler Theologie, w: Kirchen und Liberalismus im 19. Jahrhundert*, Gö 1976, 33-42; F. Courth, *Das Wesen des Christentums in der I.T.*, F 1977; F.W. Kantzenbach, *Programme der Theologie. Denker, Schulen, Wirkungen*, Mn 1978; *Theologen des Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert*, St 1978; G. Hornig, HDTh III 202-220; *Liberal Protestantism. Realities and Possibilities*, NY 1986; H. Punsmann, *Wörterbuch des Christentums*, Gü 1988, Mn 2001, 725-726; *Profile des neuzeitlichen Protestantismus*, Gü 1990-93, I-III (passim); M. Jacobs, TRE XXI 47-68 (bibliogr.); F.W. Graf, EKLn III 86-98; *L.T. Eine Ortsbestimmung*, Gü 1993; F.W. Graf, M. Wolfes, R. Schelander, K. Blaser, RGG V (2002¹) 310-314; *The Future of L.T.*, Aldershot 2002; F.W. Graf, L.S. Mudge, ECh III 247-255; M. Hintz, RelEnc IX 274; F.W. Graf, LThK VI (2006) 884-885.

Karol Karski

II. W KATOLICYZMIE – T.I. w wąskim znaczeniu stanowi nurt teologii kat. wykorzystujący od XVIII w. metody liberalne i podejmujący nauk. zagadnienia (przyr., społ., ekum.,